

ROMÂNIA ÎN CADRUL RĂZBOIULUI DE COALIȚIE

(1941-1945)

Alesandru DUȚU

Universitatea Spiru Haret, București, România

Toate cele trei războaie majore în care a participat România după crearea statului național modern (1859) au fost războaie ale coalițiilor împreună sau împotriva unora dintre cele mai mari puteri din lume către acel moment. În ciuda dorinței anumitor propagandiști de a promova imaginea de „războinici” sau „imperialiști” români pregătiți în perioada interbelică să atace vecinii lor pentru acapararea de noi teritorii, realitatea istorică, bazată pe documente incontestabile, fapte și acțiuni, dezvăluie adevărul că doctrina militară românească prevedea doar un război pentru a proteja interesul național legitim, un război pentru apărarea unității naționale și a integrității teritoriale. În consecință, convențiile militare, inițiate sau la care s-a alăturat România au avut un caracter defensiv, în conformitate cu principiile politicii externe și cu standardele internaționale. Cu toate acestea, pe arena internațională România devine, treptat, izolată, mai ales după împărțirea sferelor de interes în Europa de Est între Germania și Uniunea Sovietică. Și din iunie 1940 România nu a avut obiective privind anexarea teritoriilor ocupate care nu-i aparțineau.

Cuvinte-cheie: război, unitate națională, integritate teritorială, al Doilea Război Mondial, România, Europa de Est, Germania, Uniunea Sovietică.

ROMANIA IN THE WAR COALITION (1941-1945)

All three major wars attended Romania after forging modern nation state (1859) were carried coalition wars with or against the biggest powers of the world at that time. Despite the ideas sought to promote the image of „warrior” and „imperialist” Romanians, which would be prepared in the interwar period to attack their neighbors to kidnap territories, historical reality, based on documents, deeds and actions undeniable, reveals the truth that the only permissible war, in Romanian military doctrine as legitimate national interests, was the war to defend national unity, to defend territorial integrity. As a result, military conventions that initiated or which joined Romania had a defensive character, consistent with the principles of foreign policy and the international provisions. But, in the international arena, Romania was gradually isolated, especially after the division of spheres of interest in Eastern Europe between Germany and the Soviet Union. Since June 1940, Romania has not targeted goals annexation of the occupied territories which do not belong.

Keywords: war, national unity, territorial integrity, World War II, Romania, Eastern Europe, Germany, Soviet Union.

Toate cele trei mari războaie la care a participat România după făurirea statului național modern (1859) au fost războaie de coaliție duse alături sau împotriva celor mai mari puteri ale lumii la acea vreme: războiul de independență (1877/1878), alături de Imperiul țarist împotriva Imperiului Otoman; primul război mondial (1916-1918) alături de Antanță împotriva Puterilor Centrale; al doilea război mondial (1941-1945), inițial alături de Germania împotriva Uniunii Sovietice (1941-1944), apoi alături de Uniunea Sovietică împotriva Germaniei (1944-1945), fostul aliat devenind adversar, iar fostul adversar – aliat.

Toate acestea ridică o serie de întrebări firești privind mobilurile participării românești la asemenea conflicte armate, misiunile primite de armatele române și modul în care au fost îndeplinite, esența relațiilor de comandament cu aliații (întotdeauna mai puternici), modul în care armata română a corespuns cerințelor războiului de coaliție, cauzele care au determinat schimbările de alianță, între care cea mai spectaculoasă a avut loc la 23 august 1944 etc. Din acest ultim punct de vedere, considerăm valabilă aprecierea feldmareșalului german Helmuth Karl Bernhard von Moltke, după care „în toate coalițiile, interesele aliaților coincid numai până la un anumit punct” [1, p.216].

Așa s-au petrecut lucrurile și în momentul trecerii României de partea Națiunilor Unite, când interesele și mobilurile participării românești la război nu au mai coincis cu cele germane. De altfel, ele nu au coincis în totalitate nici la începutul conflagrației, pentru România angajarea în război (22 iunie 1941) însemnând în primul rând speranța refacerii integrității teritoriale grav afectate în vara și toamna anului 1940, când țara pierduse circa 33% din teritoriu și din populație în favoarea a trei dintre vecinii săi: Uniunea Sovietică, Ungaria și Bulgaria [2].

În pofida aserțiunilor care au încercat să acrediteze imaginea unei României „războinice” și „imperialiste”, care s-ar fi pregătit în perioada interbelică să-și atace vecinii pentru a le răpi teritorii, realitatea istorică, bazată

pe documente, fapte și acțiuni de necontestat, relevă adevărul că singurul război admis în doctrina militară românească drept legitim și conform intereselor naționale a fost războiul pentru apărarea unității naționale, pentru apărarea integrității teritoriale. Ca urmare, toate convențiile militare pe care le-a inițiat sau la care a aderat România au avut un caracter defensiv, în concordanță cu principiile politicii externe și cu prevederile pactului Societății Națiunilor [3].

Cu toate acestea, România s-a văzut, treptat, izolată pe arena internațională, în special după împărțirea sferelor de interese în Europa de Est între Germania și Uniunea Sovietică (23 august 1939) în urma încheierii pactului Ribbentrop–Molotov [4], rășluită apoi teritorial în 1940 [5] și obligată, pentru a supraviețui, să intre în sfera de influență a Reich-ului. Aderarea la Pactul Tripartit (23 noiembrie 1940) – din inițiativa personală a generalului Ion Antonescu (devenit conducător al statului român după abdicarea regelui Carol al II-lea, la 6 septembrie 1940) – a rămas, așa cum aprecia Ion Gheorghe, fostul ambasador român la Berlin, „*un act oficial fără putere de convingere*”, relațiile dintre România și Germania fiind „*de la început până la sfârșit un oportunism politic obișnuit*” [6, p.17]. Întrebându-se dacă se putea vorbi despre un interes al României față de o nouă ordine europeană, generalul Ion Gheorghe răspundea categoric: „*Nicidecum. Opinia publică românească se ocupa exclusiv de problemele române, mai ales de problemele redobândirii teritoriilor pierdute. Ideea unei noi ordini europene era atât de străină opiniei publice românești, încât nu putea vedea în ea o necesitate și cu atât mai puțin credea în succesul acestei încercări*” [7, p.17].

Analizând noul context geo-strategic și situația României după masivele rășluri teritoriale la care fusese supusă țara în 1940, generalul Ion Antonescu era convins că refacerea integrității teritoriale a țării, principalul obiectiv al politicii sale, nu se putea realiza fără sprijin german. Prin urmare, în pofida tuturor nemulțumirilor apărute la diferite niveluri ale societății românești, acesta a promovat, fără rețineri, o politică de apropiere față de Germania (începută, de altfel, de regele Carol al II-lea, în vara anului 1940). La rândul său, Hitler (interesat de poziția strategică extrem de importantă pe care o deținea România în sud-estul Europei și de marile rezerve de petrol românesc) a garantat, la 30 august 1940, ceea ce mai rămăsese din statul român, după ce contribuise din plin la rășluirea lui teritorială. Anticipând viitorul război cu sovieticii, înainte ca Hitler să-l informeze despre aceasta, Ion Antonescu a declarat că „*va fi gata să lupte cu arma în mână împreună cu puterile Axei*” [8, p.39], că dacă ar avea două divizii motorizate „*ar putea străpunge, dacă va fi necesar, frontul rus și să avanseze în direcția Kievului*” [9, p.49-50], că va face totul pentru a îndeplini cu succes misiunile ce-i revin.

În acest context, la 22 iunie 1941, atunci când Germania a atacat Uniunea Sovietică, Ion Antonescu și-a asumat responsabilitatea angajării țării în război și a cerut militarilor români, prin ordinul „*Ostași, vă ordon: treceți Prutul!*” să dezrobească din „*jugul roșu al bolșevismului pe frații noștri cotropiți*” și să reîmplinească „*în trupul țării glia străbună a Basarabilor și codrii voievodali al Bucovinei*” [10, p.3587].

Angajată sau, mai precis, angajându-se, în faza inițială, într-un război pe care nu l-a provocat, dar care i-a fost impus de brutalul ultimatum sovietic din iunie 1940, România nu a vizat țeluri anexioniste, de cotropire a unor teritorii care nu-i aparțineau. Scopul esențial al participării românești la conflagrație a fost total diferit de cel al Germaniei cu care se aliase, deși ambele țări doreau să și-l înfăptuiască prin înfrângerea Uniunii Sovietice. Majoritatea românilor vedeau în participarea la război alături de Germania, cea mai mare putere militară a continentului la acea dată, posibilitatea reîntregirii granițelor rășluite în 1940.

În aceasta au constatat și interesele particulare românești, care au diferit esențial de cele germane. Aceasta a făcut ca România să se simtă „*în cadrul războiului german ca într-o enclavă*”, după cum aprecia același general Ion Gheorghe, care mai preciza că „*ea a nu s-a considerat niciodată cu adevărat angajată într-un război împotriva anglo-americanilor, fără a mai vorbi de celelalte țări ca Franța, Belgia, Olanda, Norvegia, Grecia, Iugoslavia etc., față de care nimeni nu se considera a fi în război, nici de formă, nici prin esența lucrurilor*”. Toate acestea explică, în concepția sa (și nu numai), „*ușurința cu care România s-a desprins mai târziu de angajamentul său față de Germania*” [11, p.191] la 23 august 1944, după ce trupele sovietice ocupaseră Basarabia și partea de nord a Bucovinei, atunci când germanii nu și-au mai putut îndeplini promisiunile privind asigurarea integrității statale românești.

Asemănătoare a fost și situația de după 23 august 1944, când obiectivul principal al acțiunii politice și militare românești l-a reprezentat eliberarea părții de nord-vest a țării, ocupată de Ungaria prin dictatul de la Viena din 30 august 1940. După restabilirea graniței de vest a țării, la 25 octombrie 1944, cu un substanțial sprijin militar sovietic, România a participat în continuare la operațiile militare pe teritoriile Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei, așa cum făcuse și după trecerea Nistrului în timpul Campaniei din Est, în cadrul războiului de coaliție alături de Națiunile Unite și al obligațiilor asumate prin Convenția de armistițiu din 12 septembrie 1944.

De fiecare dată cele două mari puteri cu care România a cooperat au avut grijă să nu încheie tratate sau convenții de alianță bilaterale, care să consemneze îndatoririle și drepturile fiecărui partener. Semnificativă în acest sens este respingerea de către Germania, în septembrie 1942, a propunerii românești de a încheia „o alianță autentică și amplă cu Reichul” [12, p.389-390]. La precizarea lui Mihai Antonescu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și ministru al Afacerilor Străine, că relațiile cu Germania depășiseră stadiul prevederilor din tratatele multilaterale reprezentate de Pactul Tripartit și Pactul Antikomintern, la care România aderase (23 noiembrie 1940, respectiv, 25 noiembrie 1941), Joakim von Ribbentrop, ministrul de Externe al Germaniei, a răspuns că sângele vărsat împreună este mai puternic decât toate pactele. Aceasta dovedea clar că germanii „nu voiau să-și asume niciun fel de obligații față de partenerii minori ai Axei” [13, p.389-390], inclusiv față de România.

O situație asemănătoare, agravată de comportarea noului aliat sovietic, a avut loc și după 23 august 1944, când România a trecut de partea Națiunilor Unite. De data acesta, propunerea făcută de delegația română la Moscova, cu prilejul semnării Convenției de armistițiu cu Națiunile Unite din 12 septembrie 1944, de a se elabora un protocol militar special, care să reglementeze cooperarea de arme româno-sovietică, a fost respinsă în mod categoric de V.M. Molotov, comisarul Afacerilor Externe al Uniunii Sovietice, care a declarat că acest lucru va fi realizat ulterior la București, numai cu participarea reprezentanților români și sovietici. În acest context, Protocolul militar româno-sovietic, semnat la 26 octombrie 1944, sub presiunea Comisiei Aliate de Control (partea sovietică), a exprimat în primul rând punctul de vedere al Moscovei și a constituit documentul ce a legitimat procesul de „destructurare” a armatei române care nu participa la operațiile militare, în dezacord total cu prevederile Convenției de armistițiu, care a reprezentat mai mult un tratat de pace impus unui stat considerat învins în război, decât o convenție de cooperare reciproc avantajoasă cu o țară care adusesese deja importante avantaje strategice Națiunilor Unite [14].

Absența unor tratate sau convenții militare, încheiate în adevăratul sens al cuvântului, a avut consecințe negative asupra relațiilor militare româno-germane, faptul fiind invocat chiar și de Ion Antonescu, cunoscut pentru felul în care și-a respectat promisiunile făcute, inclusiv cele verbale. La 9 decembrie 1942, la scurt timp după înfrângerile înregistrate de trupele germane și române în Cotul Donului și în Stepa Kalmâkă, în apropiere de Stalingrad, mareșalul român reamintea feldmareșalului Erich von Manstein, comandantul Grupului de armate „Don”, că între Germania și România nu exista până la acea dată „nicio convențiune, nici politică, nici militară” și atenționa conducerea germană (chiar dacă lucrurile nu s-au întâmplat întotdeauna așa) că „nimeni nu ne poate cere altceva decât ceea ce noi consimțim a da” [15, p.199].

Inexistența unor convenții inițiale, care să reglementeze participarea românească la război, a făcut ca relațiile bilaterale să fie stabilite periodic, în timpul întâlnirilor „la vârf” între Adolf Hitler și Ion Antonescu și prin scrisori trimise unul altuia. După 23 august 1944, sovieticii și-au impus, de la început, punctele de vedere fără să mai informeze cel puțin pe regele Mihai I despre ceea ce doreau să înfăptuiască.

Dacă în plan diplomatic Ion Antonescu s-a bucurat de largi posibilități de manevră, întreținând relații externe atât cu statele Axei, cât și cu statele neutre (Spania, Portugalia, Elveția, Suedia, Turcia, Vatican etc.), desfășurând chiar negocieri de pace separată cu Națiunile Unite în perioada 1943–1944 [16], în plan militar, conducătorul statului român a trebuit să accepte ca armata română să acționeze în conformitate cu concepția germană, încadrată în dispozitivul de luptă german, fără a avea posibilități prea mari de manevră. În faza ofensivă a campaniei, atunci când s-au înregistrat, de regulă, numai succese, lipsa convențiilor militare nu s-a resimțit prea mult.

Consecințele negative au apărut însă în faza defensivă, în momente de criză militară, atunci când partenerul mai puternic a acordat importanță satisfacerii propriilor interese. Reliefând acest adevăr, generalul Petre Dumitrescu, comandantul Armatei 3 române, sublinia următoarele după înfrângerea de la Stalingrad: „Noi am luptat alături de Germania fără a fi avut o convenție militară – scrisă sau verbală – deci fără a avea stabilite condițiile în care urma să luptăm, să sângerăm și să angajăm viitorul țării noastre și – în fine – fără să avem un reprezentant calificat pe lângă O.K.H. (abia la sfârșitul lunii martie 1944 a fost trimis generalul Titus Gârbea – *n.n.*). Comandamentele de pe front – și chiar M.C.G.¹ (apoi M.St.M.²) – nu au avut niciun temei în virtutea căruia să poată cere îmbunătățirea condițiilor de angajare a forțelor noastre, lăsându-se astfel completa libertate comandamentului german de a le utiliza după criterii proprii” [17, p.431].

¹ Marele Cartier General.

² Marele Stat Major.

Chiar și în condițiile inexistenței unui tratat special româno-german, alianța cu Germania a supraviețuit atâta timp cât interesele comune au prevalat asupra celor particulare, care au ajuns, în final, să separe partenerii, la 23 august 1944, într-un context dramatic pentru România, în care peste 1 000 000 de militari sovietici pătruseseră pe teritoriul național și în care Germania nu-și mai putea respecta obligațiile, asumate chiar și verbal, de a asigura integritatea estică a României, pe Nistru.

Bazându-se pe experiența germană și neavând nicio încredere în promisiunile rusești, Ion Antonescu a încercat, în timpul preliminarilor de armistițiu cu Națiunile Unite, din anii 1943–1944, să obțină garanții scrise, care să asigure apărarea intereselor naționale în fața anticipatelor abuzuri sovietice și recunoașterea graniței estice a țării, pe Nistru. Decizia Aliatilor de a impune tuturor țărilor care luptau alături de Axă capitularea necondiționată a făcut ca demersurile conducătorului statului român și ale „*oposiției*” să nu beneficieze de înțelegerea necesară. De un tratament asemănător a avut parte și regele Mihai I după 23 august 1944, atunci când a decis trecerea României de partea Națiunilor Unite. De această dată, situația României a fost mult mai gravă, noul aliat sovietic declanșând la scurt timp amplul proces de schimbare a regimului politic din țară, în pofida declarațiilor făcute anterior.

În acest context, relațiile militare româno-germane, în special cele româno-sovietice, nu au fost normale, ca de la aliat la aliat, deși nu au lipsit nici momentele de înțelegere. În final, s-a ajuns, practic, la impunerea supremației germane (acceptată de Ion Antonescu chiar dacă nu a recunoscut) și la hegemonia și dictatul sovietic, acceptate de regele Mihai I în speranța că situația avea să fie temporară. Cu toate acestea, analiza istorică obiectivă nu poate să nu releve diferențele radicale în ceea ce privește statutul juridic internațional al României în raporturile cu Germania, „*care o excludea automat din categoria statelor ocupate de Reichul nazist*” și în raporturile cu Uniunea Sovietică față de care țara s-a aflat, după semnarea Convenției de armistițiu din 12 septembrie 1944, sub „*un regim de ocupație*” [18, p.330], sancționat prin crearea Comisiei Aliate de Control, a cărei parte sovietică a fost investită cu prerogative ce anulau chiar, în multe privințe, inițiativa și autoritatea guvernului român. Tratatând România ca un stat ocupat și armata română ca înfrântă în război, cu toate că trecerea României de partea Națiunilor Unite nu se produsese în urma unei înfrângerii militare, ci printr-un act de suveranitate națională, care adusese mari avantaje Armatei Roșii, comandamentele sovietice și organisme Comisiei Aliate de Control (partea sovietică) au comis numeroase abuzuri, atât față de autoritățile statale și militare române, cât și față de personalul civil și militar [19].

Inexistența unor tratate de alianță și a unor convenții militare, care să constituie baza juridică a participării României la război alături de Wehrmacht și apoi alături de Armata Sovietică, au creat probleme atât în ceea ce privește acțiunea armatelor române pe front, cât și în relațiile politico-militare și economice la nivel statal sau cu Misiunea Militară Germană în România, cu Comisia Aliată de Control, precum și cu comandamentele germane sau sovietice.

Deși în timpul Campaniei din Est subordonarea armatei române către eșaloane de comandament echivalente sau superioare germane se făcuse cu acordul, uneori verbal, al Înalțului comandament român, în Campania din Vest armatele române operative au fost subordonate, la 7 septembrie 1944, Frontului 2 ucrainean, fără să se precizeze modalitățile de cooperare în luptă, de asigurare materială etc. Convenția de armistițiu din 12 septembrie 1944, care a statuat încetarea stării de beligeranță dintre România și Națiunile Unite și participarea la războiul de coaliție „*alături de Puterile Aliate împotriva Germaniei și Ungariei*” [20, p.707], cu nu mai puțin de 12 divizii, a confirmat această subordonare, dar nu a consemnat dreptul noilor organisme aliante de a interveni în stabilirea cadrului general al armatei române sau pentru limitarea numărului de mari unități, care nu participau nemijlocit la operații militare.

Natura relațiilor politice și militare cu Germania și în special cu Uniunea Sovietică, care și-au impus de la început punctele de vedere în majoritatea problemelor de importanță strategică și operativă, a influențat în mod hotărâtor și activitatea Marelui Cartier General și a Marelui Stat Major, diminuându-le atributele de concepție și conducere a armatei române pe teatrele de acțiuni militare. Ca urmare, în cea mai mare parte a războiului, acestea nu au avut posibilitatea, în timpul Campaniei din Est, să conceapă în mod independent planuri de campanie și nici să conducă efectiv armatele române pe front decât în perioada de început a războiului, în zone și pe direcții limitate spațial, în sudul Basarabiei și în bătălia de la Odesa, între 22 iunie și 16 octombrie 1941, în fâșia Armatei 4, și atunci cu notabile sugestii și influențe germane. Singura perioadă în care Marele Stat Major a condus forțele armate române în mod independent a fost între 23 august 1944, când România a trecut de partea Națiunilor Unite, și 7 septembrie 1944, când armata română operativă a fost subordonată Frontului 2 ucrainean.

Integrarea tot mai accentuată a marilor unități române în structurile de comandament germane și sovietice a anulat atribuțiile de conducere strategică sau operațională ale Marelui Cartier General (până la 23 august 1944) și ale Marelui Stat Major (după 23 august 1944), care au rămas numai cu sarcini de organizare, dotare, instruire, aprovizionare etc., iar din septembrie 1944 și de execuție a ordinelor Comisiei Aliate de Control (partea sovietică) pentru unele probleme cu caracter militar. În pofida acestui fapt, pe frontul din est, șefii Marelui Cartier General român nu au ezitat să-și exprime poziția și punctele de vedere în ceea ce privește situația strategică și operativă în care erau puse să acționeze trupele române și să ceară îmbunătățirea condițiilor de luptă. În acest sens, generalul Ilie Șteflea, în special, dar și comandanții de armate și de corpuri de armată au luat atitudine față de modul în care comandamentele germane și-au subordonat și au întrebunțat uneori marile unități române, arătând că se leza prestigiul comandanților români și se diminuea capacitatea de luptă a trupelor. Cu aceeași fermitate s-a acționat și pentru a se înlătura, sau cel puțin pentru a se limita, imixtiunile comandanților și ofițerilor de legătură germani în atribuțiile de comandă ale comandanților români [21].

O atitudine asemănătoare au avut-o și șefii Marelui Stat Major – generalii Gheorghe Mihail, Nicolae Rădescu și Constantin Sănătescu – după 23 august 1944 în relațiile cu comandamentele sovietice, chiar dacă intervențiile lor nu au avut întotdeauna rezultatele scontate. Cu toate acestea, ei au protestat deseori, verbal și în scris, față de modul în care Înalțul comandament sovietic a înțeles să-și subordoneze și să trateze armata română sau să aplice prevederile Convenției de armistițiu. Controlul exagerat la care au fost supuse comandamentele și trupele române, intervențiile brutale în actul de comandament, care au mers până la înlocuiri de comandanți și chiar la arestarea generalului Gheorghe Avramescu, comandantul Armatei 4 române, la 2 martie 1945 [22, p.52], în plină campanie militară, și alți factori perturbatori au reprezentat argumente concrete și concludente ale necesității conducerii forțelor armate de către propriul comandament național, deziderat relevat deseori în epocă de numeroși comandanți români.

Orice analiză corectă, oricât ar fi de critică la adresa aliaților, nu poate însă să nu recunoască importanta contribuție a acestora la realizarea, chiar și temporară, a unora din obiectivele naționale românești în timpul războiului. Din acest punct de vedere, așa cum Armata 11 germană contribuise, în 1941, la eliberarea Basarabiei și a părții de nord a Bucovinei și la anularea temporară a raptului teritorial sovietic din iunie 1940, în toamna anului 1944 armatele sovietice ale Frontului 2 ucrainean (armatele 27, 40 și 53 întrunite, armata 6 de tancuri și armata 7 de gardă) au contribuit la eliberarea părții de nord-vest a României și la anularea raptului teritorial ungar din august 1940, săvârșit cu sprijinul Germaniei și Italiei. De asemenea, ar fi greșit să se creadă că relațiile de comandament româno-germane și româno-sovietice au fost tot timpul tensionate, că în permanență aliații au urmărit să-și impună cu orice preț punctele de vedere, că propriile comandamente nu au făcut nicio greșală³.

În ansamblul războiului însă, atât în cazul Germaniei, dar mai ales în cazul Uniunii Sovietice, s-a confirmat din nou practica supremației partenerului mai puternic, care a reușit să-și impună concepția de ducere a luptei, să exercite controlul asupra partenerului mai slab. S-a ajuns deseori la situația în care interesele românești au fost neglijate, ignorate și prejudiciate, producându-se nenumărate neînțelegeri, contradicții și chiar conflicte, soluționate de cele mai multe ori prin compromis datorită necesității satisfacerii intereselor reciproce. De cele mai multe ori compromisurile nu au avut afect pe termen lung, ele fiind simțite din plin, pe front, de către militari și nu numai.

Atunci însă când interesele au devenit ireconciliabile, s-a adevărat din nou aprecierea cunoscutului teoretician militar român Mircea Tomescu, conform căreia „*într-un război de coalitie în care există necunoașteri și suspiciune reciprocă, fiecare țară își rezervă posibilități de a face față viitorului*” [23, p.43-44]. Așa a procedat și România la 23 august 1944 în cazul Germaniei, reușind să se desprindă din Axă, așa a procedat și câteva decenii mai târziu în cazul Uniunii Sovietice, încercând să determine schimbări în relațiile de conducere ale Tratatului de la Varșovia, fără a avea însă intenția de a-l părăsi [24].

Referințe:

1. FRIESNER, H. *Verratene Schlachten. Die Tragödie der Wehrmacht in Rumanien und Ungarn*. Hamburg, Hlolsten-Verlag, 1956, p.216.
2. SCURTU, I., HLIHOR, C. *Complot împotriva României, 1939-1947*. București: Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1994.

³ Pe larg: *Istoria românilor*, vol. IX, *România în anii 1940-1947*. București: Editura Enciclopedică, 2008, p. 219-278; *Eliberarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, 22 iunie - 26 iulie 1941*. București, 1999; *Pe țărmul nord-pontic, 17 iulie 1941 - 4 iulie 1942*. București, 1999; *Golgota Estului, iulie 1942 - martie 1944*. București, 2000.

3. RETEGAN, M. *În balanța forțelor. Alianțe militare românești interbelice*. București: Semne, 1998.
4. CONSTANTINIU, F. *Între Hitler și Stalin. România și pactul Ribbentrop–Molotov*. București: Danubius, 1991.
5. DUȚU, A., IGNAT, M. *1940. Drama României. Rapt și umilință*. București: Universal Dalsi, 2000.
6. GHEORGHE, I. *Un dictator nefericit. Mareșalul Ion Antonescu (Calea României spre Statul satelit)*. București: Machiavelli, 1996, p.17.
7. Ibidem.
8. *Antonescu - Hitler. Corespondență și întâlniri inedite, 1940-1944*. Vol.1. București: Cozia, 1991, p.39.
9. Ibidem.
10. *Monitorul Oficial*, partea I, 1941, nr.145.
11. GHEORGHE, I. *Op.cit.* p.17.
12. CONSTANTINIU, F. *O istorie sinceră a poporului român*. București: Univers Enciclopedic, 1997, p.389-390.
13. Ibidem.
14. CONSTANTINIU, F., DUȚU, A., RETEGAN, M. *România în război, 1941-1945. Un destin în istorie*. București, 1995.
15. *Antonescu - Hitler. Corespondență și întâlniri inedite, 1940-1944*, vol.1, p.39.
16. SIMION, A. *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*. Cluj-Napoca: Dacia, 1979.
17. PANDEA, A., PAVELESCU, I., ARDELEANU, E. *Românii la Stalingrad*. București: Editura Militară, 1992, p.431.
18. BUZATU, Gh. *Din Istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*. Vol.1. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p.330.
19. DUȚU, A. *Sub povara armistițiului, 1944-1947*. București: Tritonic, 2003.
20. *23 august 1944. Documente. Vol. II*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p.707.
21. DUȚU, A. *Între Wehrmacht și Armata Roșie*. București: Editura Enciclopedică, 2000.
22. DUȚU, A., DOBRE, F. *Drama generalilor români*. București: Editura Enciclopedică, 1997, p.52.
23. TOMESCU, M. *Conducerea războiului de coalițiuni*. București, 1932, p.43-44.
24. OLTEANU, C., DUȚU, A., ANTIP, C. *România și Tratatul de la Varșovia. Istoric. Mărturii. Documente. Cronologie*. București: ProHistoria, 2005.

Prezentat la 15.06.2016